

Türkiye'nin Toplumsal Krizlerinin Görünürdeki Nedenleri

Mustafa Acar*

I. Giriş

Bu yazının konusu, sık sık krizlerle çalkalanan bir müzmin krizler toplumu olan Türkiye'nin yaşadığı toplumsal krizlerin görünür nedenlerini irdelemektir. Türkiye'nin başını bir türlü kurtaramadığı toplumsal krizlerin bir görünür nedeni, bir de bunlara kaynaklık eden, bireylerin davranışlarında gözlemlenen birtakım yanlışlıklar ve tutarsızlıklarda ifadesini bulan bireysel nedenleri bulunmaktadır. Bu yazıda sadece görünürdeki nedenlere değinilmekte, bireysel nedenler ayrı bir yazıda tartışılmaktadır.

Mahalle kahvesinden ev sohbetlerine, akademik çevrelerden yazılı ve görsel medyaya kadar "Türkiye'yi kurtarma muhabbetleri"nin yapıldığı her ortamda ne zaman ekonomik ve siyasal krizler tartışma konusu olsa, üç aşağı beş yukarı sorumlular bellidir: Kalitesiz siyasetçi, sisteme demokrasi dışı müdahalede bulunan asker, yozlaşmış bürokrasi, hukuk dışı uygulamalara çanak tutan ve belirli menfaat çevrelerinin sözcülüğünü yapan basın ve nihayet bizim iyiliğimizi istemeyen dış güçler. Bu görüşte kuşkusuz bir haklılık payı vardır. Ancak mesele burada görüldüğünden daha karmaşık ve çok boyutlu olup, tek cümleyle izah

edilemez. Her bir boyutun ayrıntılı olarak ele alınması ise bir makalenin boyutunu aşar, belki bir kitabın konusu olabilir. Bu bağlamda ne ayrıntılar arasında boğulup özü kaçırarak, ne de kategorik genellemelerle çok boyutlu bir meseleyi iki cümlede izah etme yanlına sapa-cak bir analiz için şöyle bir yöntem önerilmektedir: Diğer boyutların kendisine indirgene-bileceği iki temel boyut sözkonusudur. Bunlardan ilki ekonomik ve siyasal kriterlere bakarak görünürdeki nedenler boyutu, ikincisi ise görünür nedenlerin son tahlildeki belirleyicisi olan bireysel faktörler. Bu yazıda meselenin birinci boyutu ele alınacak, bireysel dinamiklerin analizi de başka bir yazıya bırakılacaktır.

Bu çerçevede izleyen bölümde bir kriz toplumu olarak Türkiye konusu ele alınmakta, yakın tarihimizde yaşadığımız siyasî ve ekonomik krizlere kısaca bir göz atılmaktadır. Daha sonra da özellikle son altı-yedi ay içinde içine düştüğümüz ekonomik krizler öne çıkarılarak bunların görünür nedenleri tartışılmaktadır.

II. Bir Sürekli Kriz Toplumu Olarak Türkiye

Türkiye'nin yakın tarihine bir göz atıldığında ilk dikkati çeken olgulardan biri, ülkenin sık sık ekonomik ve siyasî krizlerle karşılaştığıdır. Bazen bu krizler içiçe, bazen de birbirinden ayrı olarak ortaya çıkabilmektedir. Önceki dö-

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF. Öğretim Üyesi.

nemleri bir kenara bırakırsak, Tanzimat'tan bu yana bu toplumun hiç krize girmeden bir on yıl geçirdiği neredeyse görülmemiştir. Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), I. Meşrûtiyet (1876), Düyûn-u Umumiye, II. Meşrûtiyet (1908), 31 Mart Vak'ası (1909), Bab-ı Âli Baskını, Balkan Savaşı (1912) ve I. Dünya Savaşı (1914-18), Osmanlı'nın son yüzyılında içine girdiği krizlerin ya sonucu ya da nedeni olan olayların başlıcaları arasında sayılabilir. Cumhuriyet kurulduktan sonra karşımıza çıkan krizlerin de öncekileri pek aratır yanı yoktur. Önce Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş sancıları, ardından yeni rejime direnişlerin kırılması için verilen mücadele, Türk toplumunun siyasal, kültürel ve ekonomik yönden transformasyonunu amaçlayan her biri birer şok niteliğindeki inkılaplar, Takriri Sükûn ve İstiklal Mahkemeleri, ikisi de kısa süren çok partili hayata geçiş denemeleri, 1920'lerin sonunda akamete uğrayan liberal iktisat politikalarının ardından 1929 Dünya Bunalımının da zorlamasıyla içine girilen devletçilik süreci ve nihayet II. Dünya Savaşı sırasında ekmek karneleri ve varlık vergileriyle hatırlanan bunalım yılları. Tek Parti dönemini bu şekilde hızlıca geçtikten sonra, gelelim 1946'da ilk adımı atılan ve fiilen 1950'de başlayan çok partili demokrasi dönemine.

Önceleri müthiş bir rahatlama ve atılım dönemi, ama çok geçmeden içine girilen ve bir türlü çıkamadığımız krizler. Hâlen geçirmekte olduğumuz ekonomik bunalımın daha hafif bir versiyonunun ortaya çıktığı ve sonuçta ilk ekonomik istikrar programını devreye soktığımız yıl, 1958. Siyasî kargaşanın giderek büyümesi ve çok geçmeden, 1958 ekonomik krizinden hemen iki yıl sonra, 27 Mayıs 1960'ta gelen askerî darbe ve siyasî kriz. 1960'lı yıllar boyunca dinmeyen siyasal çalkantılar, artan anarşi ve terör, ardından gelen 1971 muhtırası. Tasfiye edilen siyasî kadrolar, atanmış hükümetler, 70'li yıllar boyunca dinmek bilmeyen çalkantılar. Derken 70'lerin sonuna doğru yeniden tıkanan ekonomi, tırmanan anarşi ve terör, ardından gelen 12 Eylül 1980 askerî darbesi. 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan istikrar programı, değiştirilen ekonomik politikalar, yenilenen siyasî kadrolar ve üç

yıllık askerî hükümetler dönemi. 1983 seçimleriyle gelen kısmî istikrar ve rahatlama dönemi; ama 80'lerin sonunda yeniden tersine dönen göstergeler. İyi kötü idare edelim derken krizin artık ertelenemez hale gelişi, 1994 krizi ve 5 Nisan Kararları olarak tarihe geçen istikrar paketi.

Acaba bu kez kurtulduk mu diye umutlanmaya başlarken yeniden seçimler, yeni iktidarlar, bozulan ve yeniden kurulan koalisyonlar ve nihayet 28 Şubat Süreci olarak adlandırılan ve 1999 yılında gelen "postmodern" darbe. Bir hükümetin istifa etmek zorunda kalması, yeni bir hükümetin işbaşına ge(tiri)lmesi; ama makroekonomik göstergelerin giderek kötüleşmesi, tıkanan ekonomi ve yardım için IMF'in kapısını çalmak zorunda kalışımız. Enflasyonu düşürmek ve makro-ekonomik dengeleri yeniden yerli yerine oturtmak amacıyla imzalanan stand-by anlaşması ve yürürlüğe konan istikrar programı. Üç yıllık program henüz 1 yılını bile doldurmamışken gelen Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle tükenen umutlar. Yeni arayışlar, IMF ve Dünya Bankası'nın yeniden devreye girişi ve bir umut olarak Kemal Derviş'in yeni ekonomik programın mimarı olarak göreve başlaması. Kuşbakışı son yüzyılım krizleri de bu şekilde özetlenebilir. Hatırlatmakta yarar var: 1999 yılında yaptığımız anlaşma o güne kadar IMF ile yapmış olduğumuz anlaşmaların ondokuzuncusuydu. 1958-1999 arasını kapsayan yaklaşık 40 yılda tam 19 anlaşma; neredeyse her iki yıl başına bir anlaşma düşüyor. IMF ile anlaşmalar bir zorunluluğun sonucu olarak, krize çare olsun diye imzalandığına göre, sırf bu rakam bile Türkiye'nin nasıl bir müzmin krizler ülkesi olduğunu göstermeye yeter. Yeldan'ın (2001: 9)'da da isabetle vurguladığı gibi, "Türkiye ekonomisi son otuz yıl boyunca sürekli bir kriz süreci içinde yaşamakta ve 1990'lardan itibaren "istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık sarmalında bir kısır döngü içine itilmiş görülmektedir".

Şöyle bir geriye dönüp bakıldığında, söz konusu krizlerin hemen hepsinde bazı ortak paydaların olduğu dikkati çekmektedir. Ekonomiyi krize sokan ve krizden çıkış için yapılan istikrar programlarının bir türlü başarıya ulaşmamasının altında yatan en önemli dinamikler

arasında siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, güven bunalımı, üretim yetersizliği, yüksek kamu açıkları, yüksek enflasyon-yüksek faiz-yüksek kur sarmalı, borcun borçla finansmanı, sıcak paraya bağımlılık, vergi kaçakları ve döviz yetersizliği sayılabilir. Türkiye toplumu tüketmek istediği kadar üretmemekte, devleti bir türlü küçültememekte, kamu harcamalarını yeterince kısıp gelirlerini artıramamakta, açığını ya para basarak ya da yüksek faizle borçlanarak kapatmaya çalışmaktadır. Yüksek faiz giderleri bütçede yatırıma, eğitim ve sağlığa yeterli pay bırakmamaktadır. Bankacılık kesimi asıl fonksiyonu olan tasarruf sahipleriyle üretici kesim arasında aracılık yapmak yerine Hazineye yüksek faizle para satıp bunun geliriyle kar etmeye çalışmakta, sanayicimiz kendi markası ve üretimiyle dünya pazarlarına açılmak yerine yabancı şirketlerin distribütör veya acentesi olmakla yetinmekte, işadımız kamu ihaleleri ve kamu garantili işlerle idare etmeyi yeğlemektedir. 1998 yılı itibariyle 500 büyük sanayi kuruluşumuzun toplam gelirlerinin %88'inin faaliyet dışı gelirlerden oluşması Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu çok çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır. Uzun yıllar dünyada verimlilik ve yeniden yapılanma alanında olan bitenleri gözardı ederek durumu kurtarmaya yönelik idare-i maslahat politikalarıyla vakit geçiren Türkiye, Şubat 2001'de tarihinin en ağır ekonomik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Krizin artık ertelenebilir yanı kalmadığı, dış kaynak olmadan da durumun düzeltilmesi olanağı görünmediği için, ister istemez IMF ve Dünya Bankası kaynaklı reçeteler birer birer devreye sokulmaya başlanmıştır.

Belirtmek gerekir ki, dünyada krize giren tek ülke Türkiye değildir. Lâtin Amerika ülkeleri, İsrail, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyada pek çok ülke, hatta gelişmiş ülkeler de, zaman zaman ciddi bunalımlarla yüzyüze gelmektedirler. Ancak onlarla aramızdaki fark, onlar bunalımı aşmak için çözüm önerileri üretir ve devreye soktukları programları kararlı biçimde uygulayıp sonuç alırken, bizim hem nasıl bir program uygulamak gerektiği konusunda her kafadan bir ses çıkarmamız, hem de iyi kötü yaptığımız prog-

ramları sonuna kadar uygulamadan yarıda bırakmamızdır. Sonuç, 1990'ların başında %1000'lerin üzerinde enflasyon yaşayan Lâtin Amerika ülkeleri ve İsrail'in enflasyonu tek haneli rakamlara çekmeleri, daha dün komünist rejimin baskısından kurtulan ve her yönden bizden daha kötü durumdaki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin bugün piyasa ekonomisine geçiş yolunda hızla ilerleyerek, yabancı sermaye çekmede bizden çok daha başarılı duruma gelmeleri, buna karşılık bizim bir krizden çıkmadan diğerine saplanır hale gelmiş olmamızdır.

Peki, acaba bu durum neden böyledir? Neden, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin daha özelleştirmenin Ö'sünden haberleri yokken, 1980'lerin başı gibi erken bir dönemde biz bu süreci başlattığımız halde, 2001'e gelindiğinde onlar özelleştirmeyi çoktan bitirip ekonomilerini istikrara kavuşturmalarına rağmen, biz hala özelleştirme iyi midir, kötü müdür, yapalım mı, yapmayalım mı, hangi kuruluşun ne kadarını satalım ne kadarını satmayalım tartışmalarıyla vakit öldürüyoruz? Neden bizde enflasyon %70-80'lerde iken Lâtin Amerika ülkeleri %1000'lerin üzerinde enflasyonla boğuşurken, bugün onlar enflasyon sorununu hallettikleri halde biz hâlâ kronik biçimde %50'nin üzerinde enflasyonla boğuşmaya devam ediyoruz?

İşte bu noktada, salim kafayla derin derin düşünüp hem olayın görünür, hem de ilk bakışta farkedilmesi kolay olmayan görünmeyen nedenlerin ortaya konması gerekmektedir. Görünmeyen nedenleri başka bir yazıya bırakıp, aşağıda görünür nedenlere daha yakından bir göz atılmaktadır.

III. Krizlerin Görünür Nedenleri

Yaşadığımız son iki krizi bir hatırlayalım¹. Borsada büyük düşüşler yaşanmış, faizler fırlamış, döviz üzerinde müthiş bir baskı var. Kasım 2000 krizinde istikrar programında öngörülen bastırılmış kur politikasından taviz vermemek için çok direnilmiş; ama bunun bedeli Merkez Bankası rezervlerinden tam 7,5 milyar

¹ Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi konusunda bkz. Uygur (2001).

dolar kaybedilerek ödenmiş. Şubat 2001'de ise döviz üzerindeki baskıya daha fazla direnilemediği için döviz dalgalanmaya bırakılmış, sonuçta dolar iki gün içinde 685.000 TL'den 1.000.200 TL sınırına dayanmış. Dışardan gelen sıcak para, Merkez Bankası rezervlerinin kısa sürede büyük miktarlarda erimesinden de anlaşıldığı üzere, kaçmış. Birkaç gün içinde gerçekleşen devalüasyon %50'yi geçmiş, yani herkes dolar cinsinden yarı yarıya fakirleşmiş. İşsizlik had safhada, esnaf kan ağlıyor, üretim durmuş, bankalar para ödeyemez durumda.

Türkiye'nin sık sık krize girmesinin bir çok ekonomik ve siyasi nedeni vardır. Bunların bir kısmı kaba bir gözlemlerle farkedilmesi mümkün, görünür nedenlerdir. Bunların en önemlileri şu şekilde sıralanabilir.

1. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık;
2. Üretim yetersizliği—verimsizlik—döviz üretememe—sıcak paraya bağımlılık;
3. Küçültülemeyen devlet—yüksek kamu açıkları—yüksek enflasyon;
4. Rantiye ekonomisi;
5. Vergi kayıpları;
6. Finans sektörünün yapısal sorunları;
7. Rekabete kapalı ekonomik yapı;
8. Güvensizlik esaslı üzerine kurulu sistem—karmaşık bürokrasi.

Bu sayılan nedenler birbirinden bağımsız olmayıp, birbirini karşılıklı olarak etkileyip besleyen nedenlerdir. Şimdi bunları rakamların ve teknik argümanların arasında boğulmamaya çalışarak, kısaca açımlayalım. Bu çerçevede esasen, Türkiye ekonomisinin son 20 yıldır başedemediği kronik yüksek enflasyon sorunu örneğinden yola çıkarak yukarıda sıralanan bütün kriz nedenlerini ve ekonomik sorunları birbiriyle irtibatlayan bir izah yapılabilir kanısındayım.²

Evet, Türkiye 20 yıldır kronik enflasyon yaşamaktadır. Enflasyon (TEFE bazında) 1980-90 arasında ortalama %42, 1990-99 ara-

sında %78'ler düzeyinde gerçekleşmiştir. Dünyada bu kadar yüksek bir enflasyonla bu kadar uzun süre yaşayan başka bir ülke örneği yoktur. Başka bazı tali nedenler de sıralanabilir belki; ancak bugün hemen herkesin bildiği bir gerçek var: Enflasyonun temel nedeni yüksek kamu açıkları ve buna dayalı yüksek miktarda kamu borçları, güven bunalımı nedeniyle enflasyonist beklentilerin kırılmaması ve Türk parasına saygınlık kazandıracak önlemlerin alınmamasıdır. Kamu açıklarının kaynakları da bütçe açıkları, bütçe dışı fon açıkları, KİT açıkları, sosyal güvenlik kurumlarının açıkları ve kamu bankalarının görev zararlarıdır.

Gelirleriniz ile giderleriniz arasında denge yoksa, giderleriniz gelirlerinizi kat kat aşarsa, birey olarak yapmanız gereken şey, varsa geçmişte yaptığınız tasarrufları eritmek, yoksa borçlanmaktır. Devlet için de durum bundan pek farklı değildir. Devlet de maliyesi açık verdiğinde bu açığı bir şekilde kapatmak zorundadır. Devletin elinde bireylerden farklı olarak bir de para basma yetkisi vardır. Bu çerçevede kamu açıklarını kapatmanın yolları bellidir: Ya gelirlerinizi artıracaksınız, ya masraflarınızı kısacaksınız, ya da ikisini birden yapacaksınız. Gelirleri artırmanın yolları para basmak, vergileri artırmak, iç veya dış borçlanmaya gitmektir. Harcamaları kısmanın yolları da ya maaşları dondurmak, yatırımlardan vazgeçmek, askeri harcamaları azaltmak, savurganlığı önlemek ya da bunların çeşitli kombinasyonlarını denemektir. Bu araçlardan her birini kullanmanın belirli riskleri ve maliyetleri vardır.

Devlet para basarsa, bu, mal ve hizmet üretimi de aynı oranda artıramadığı müddetçe, vatandaşa enflasyon olarak yansır. Para basmak suretiyle enflasyon yaratmak devletin iki şekilde işine gelir. Birincisi, basılan para kadar kendisine ek gelir (alım gücü) yaratmış olur. İkincisi, borçlarının reel değerini düşürmüş olur. Bunun iktisat literatüründeki adı enflasyon vergisidir. Enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisinin varlığı bilinmektedir. Enflasyon aynı zamanda alacaklıları zarara uğratan, buna karşılık borçluları, borçların reel değerini düşürmek suretiyle, karlı duruma getiren bir süreçtir. Türkiye'de en borçlu varlık da devlet

² Türkiye'deki kronik enflasyonun ekonomi politikasıyla ilgili etraflı bir değerlendirme için bkz. Akat (1999).

olduğuna göre, bu durum enflasyon düşürülemediği için mi düşmüyor, düşürülmek istenmediği için mi düşmüyor sorusunun cevabı konusunda bir ipucu vermektedir. Akat (1997) enflasyonun düşürülememesinin temelinde esasen kamu otoritesinin enflasyonu düşürme kararlılığı ve niyetinde olmaması olduğunu büyük bir açıklıkla anlatmaktadır. Diğer gelir artırma araçlarına bakalım.

Vergilerin artırılması sadece Türkiye’de değil, aslında tüm ülkelerde siyasî riski en yüksek gelir artırma aracıdır; bu nedenle hiç bir ülkede iktidarlar vergileri kolaylıkla artıramazlar. Ancak olay bu kadarla bitmemektedir. Vergileri artırmak her zaman vergi hasılatının da artacağı anlamına gelmemektedir. İktisatta Laffer Eğrisi olarak bilinen bir yaklaşıma göre optimal vergi oranını aşmak hem insanlardaki çalışma şevkini kırarak üretimi azaltması, dolayısıyla vergi tabanını daraltması, hem de vergi kaçaklarını teşvik etmesi nedeniyle, vergi hasılatını artırmak yerine tam tersine azaltıcı etki yapacaktır. Arz yönlü iktisatçıların paylaştığı bu görüş özü itibariyle esasen yüzyıllar önce İbn Haldun tarafından da Mukaddime isimli ünlü eserinde dile getirilmiştir. Dahası, Türkiye’de vergi toplanamaması, vergi kaçaklarının önlenememesi konusunda, vatandaşla devlet arasındaki güvensizlikten kaynaklanan ekstra zorluklar vardır. Vatandaş kendisinden toplanan vergilerin banka iflasları, hayalî ihracat veya başka kanallarla “hortumlandığı”nı düşündüğünden, vergi verme konusunda isteksiz davranmaktadır. Buna bir de vergi mevzuatının eskiliğini, karmaşıklığını, bir sürü istisna ve muafiyetle fiili vergi yükünü teorik olarak konan oranlardan hayli aşağı çekiyor olmasını ekleyelim.

Harcamaları kısma konusunda da çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Kamunun sahip olduğu araç sayısının, basına yansıyan bilgiler doğruysa, bütçesi bizimkiyle karşılaştırma götürmeyen Almanya ve Japonya gibi ülkelerden bile daha yüksektir. Savunma harcamalarında da güvenlik endişeleri, stratejik konumumuz, etrafımızın ateş çemberiyle sarılı olduğu gibi nedenlere bağlı olarak ciddi bir kesintiye gidilememektedir.

Kamu açıklarını kapatmanın, daha önemlisi kamu açıklarının sürekli kendini yeniden üretmesine neden olan KİT’lerin devletin sırtına kambur olmaktan çıkarılmasının tüm dünyada bilinen en etkin yolu özelleştirme. Türkiye aslında bu sürece erken girmiş de bir ülkedir. Devleti küçültme söylemiyle 1980’lerin başında özelleştirme sürecini başlattığımız halde, dünyaya olumsuz anlamda örnek olacak biçimde 20 yıldır bu süreç sürüncemede bırakılmıştır. OECD üyesi ülkelerde kamu sektörünün ekonomideki payı %10 dolayında olduğu halde Türkiye’de devlet KİT’ler yoluyla ekonominin %50’sine, finans sektörünün %80’ine hükmetmektedir (Yayla, 2001). Eski Doğu Bloku ülkeleri bizden 10 yıl sonra bu süreci başlatıp bizden önce bitirmişlerken, bizde son Telekom olayında bir kez daha yaşadığı gibi kimi güvenlik, kimi ulusal çıkar, kimi emperyalizme karşı çıkma gerekçesiyle özelleştirmeye karşı çıkılmış, sonuçta özelleştirmeden beklenen gelirler beklenenin çok altında kalmış, kamu açıklarını kapatma noktasında özelleştirmenin katkısı son derece sınırlı düzeylerde kalmıştır. Bu arada vaktiyle satılsa çok daha fazla gelir getirebilecek kuruluşlar işi işten geçtikten sonra, şartların dayatmasıyla mecburen satışa sunulduğu için piyasa değerleri büyük ölçüde düşmüş, bu yolla da devlet zarara uğramıştır.

Özelleştirmenin sürüncemede bırakılmasının başlıca nedenleri kamu kuruluşlarının siyasî nedenlerle istihdam kapısı olarak kullanılmaları, bu kanallarla ekonomiye müdahale edilebilmesi, devletin her alanda vatandaşın hayatını tam kontrol altında tutması gerektiği zihniyeti ve bazı sektörlerdeki tekellerin kırılacak olmasından duyulan rahatsızlık olarak sıralanabilir³. İletişim alanındaki tekel dolayısıyla Türk tüketicisinin ne kadar yüksek bir fatura ödediği ancak bu alandaki tekelin kırıldığı ve rekabetin teşvik edildiği ülkelerle karşılaştırılarak kolayca görülebilir. Bu satırların yazarının ABD’de 6 yıl boyunca kaldığı şe-

³ Devletçi zihniyet, özelleştirmeye karşı çıkma, özelleştirmemenin ağır maliyeti ve bir alternatif olarak piyasa ekonomisi konusunda kayda değer tartışmalar için bkz. Yayla (2001).

hirde şehiriçi telefon görüşmeleri ücretsizdi; şehirlerarası ve uluslararası telefon ücretleri o zaman Türkiye'dekinin beşte biri ile onda biri arasında değişiyordu; iletişim tekelinin kırılmış olması da güvenlik açısından kimseyi rahatsız etmiyordu. Enflasyonla başladığımız hikâyeye devam edelim.

Üretim yetersizliği ile enflasyon arasındaki ilişkiyi göstermek için çok basit bir örnek verelim. Diyelim ki piyasada toplam 100 birim mal ve hizmet var, 100 TL de para. (Bunu para miktarını 25 TL, dolaşım hızını da 4 kabul ederek söylemek de mümkün, ama basit olanını tercih edelim.) Bu durumda 1 birim malın fiyatı kaç lira olur? 1 TL. Şayet mal miktarını sabit tutarken, para miktarını 150 TL'ye çıkarırsak, mal başına düşen para (malın fiyatı) ne olur? 1,5 lira. Yani %50 enflasyon. Bu para artışının enflasyona yol açmaması için ne yapmak gerekirdi? Mal üretimini de %50 artırmak. Oysa Türkiye'de üretim artmıyor. Türkiye nüfusunun üçte biri büyüklüğündeki Avrupa ülkelerinden daha az üretiyor. Soralım, üretim neden artırılamıyor? Bunun bir çok nedeni var, kuşkusuz. En başta üretim ancak yatırımla artar. Oysa yatırım yapmıyoruz, neden? Çünkü yatırım yapmak riskli bir iştir. Piyasa araştırması, fizibilite etüdü, finansal kaynak bulma, makinalara para bağlama vs. yığıla emek ve uzun zaman ister. Bunun için yatırımcı istikrar ister, önünü görebilmek ister, plan program yapılabilmesine elverişli ortam ister. Bunlar bizde var mı? Yok. Yerine ne var? Çok yüksek faizlerle borçlanan bir Hazine var. Bu durumda Hazineye yüksek faizle borç vermek varken kim yatırım riskini göze alır? Ayrıca bir ekonomideki kaynakların büyük çoğunluğuna kamunun elkoyması özel sektöre yatırım yapacak kaynak bırakmaz. Yüksek borçlanma gereği faizleri yükseltir. Faizlerin yükselmesi kaynak maliyetlerini artıracığı için yatırımları caydırır; iktisatta buna "dışlama etkisi" (crowding out) denmektedir. Türkiye'de özel sektör sabit sermaye yatırımlarının istenen düzeye çıkarılamamasının bir nedeni de budur.

Üretmiyoruz, ama tüketmek istiyoruz; az ihraç ediyor, çok ithal ediyoruz. Ayağımızı yorganımıza göre uzatmıyoruz. İsrاف ve savurganlığa son vermiyor, harcamalarımızı kısmı-

yoruz. Sonuçta konsolide bütçe açık veriyor, KİT'ler açık veriyor, câri denge açık veriyor. Açığı kapatacak kaynak kendimizde olmayınca neye ihtiyaç duyuyoruz? Yabancı sermayeye. Yabancı sermaye yeterince geliyor mu? Yabancı sermayenin kalıcı olanı *doğrudan yabancı sermaye yatırımları* denen fabrika, işyeri, altyapı yatırımı vs. için gelenidir. Bu tür yatırımlar pek gelmiyor, neden? Çünkü istikrarsızlık, karmaşık bir bürokrasi ve hukukî güvence konusunda eksiklikler, sorunlar var. O halde geriye ne kalıyor? Sıcak para denen, portföy yatırımlarına yönelen, dünyanın önerdiğinden daha yüksek faiz ve risk primi önererek ancak çekebildiğimiz kısa vadeli yabancı sermaye. O da küçük bir kıvılcım görünce soluğu dışarıda alıyor. Kalıcı yabancı sermayenin gelmediği bir ortamda yüksek reel faiz vererek gelen sıcak para da en küçük bir olumsuz işaret geldiğinde derhal kaçınca, kriz kaçınılmaz oluyor.

İşaret edilmesi gereken bir önemli nokta da bütün dışa açılma, rekabete dayalı piyasa ekonomisi söyleminin aksine ekonomimizin rekabete kapalı, pek çok sektörde tekeli eğilimlerin, yoğunlaşmanın yüksek olduğu bir ekonomi olmasıdır⁴. İhracatımız düşük, neden? Dünya ile kalite ve fiyatta yarışmıyoruz. Bu nasıl mümkün olabilir? Verimliliğin artırılmasıyla. Verimlilik nasıl artar? Rekabetle. Anne Krueger, 1970'li yıllarda yazdığı bir makalede Türkiye örneğinde rant-kollayan toplumun ekonomi politikasını anlatmış, sürekli devlet tarafından desteklenen yerli sanayi için süre sonra nasıl mevcut korumanın devamını sağlamak için, rant-kollama faaliyeti için kaynak harcar hale geldiğini anlatmıştı (Krueger, 1974). Özü itibarıyla bu olgu Türkiye ekonomisi için 1960 ve 70'li yıllarla sınırlı kalmadı. Sanayimizin hemen tümü kendi markasıyla

⁴ Yapılan çalışmalar Türk ekonomisindeki tekelleşme eğiliminin oldukça yüksek düzeylerde olduğuna işaret etmektedir. Diğerlerinin yanısıra, örneğin Tekeli vd. (1982)'nin bulgularına göre Türk sanayiinde tekelleşme eğilimi %60'lar, Güneş (1996)'e göre %50'ler düzeyindedir. Yeldan vd. (1997)'nin bulguları da, imalat sanayiinde toplam 82 sektörden 65'inde tekelleşme eğilimi olduğunu göstermektedir.

dünya pazarlarına açılmaktan ziyade yabancı firma lisansıyla montaj üretimi yapıyor veya yabancı şirketlerin distribütörlüğünü yapıyor. Türk tüketicisi pek çok sektörde mal çeşitlenmesini, kalitenin yükselip fiyatın görece düşmesini 1980 sonrası ithalatın serbest bırakıldığı dönemde tanıdı. Ama bebek endüstrilerden tutun stratejik nedenlere kadar ekonomiyi rekabete açmama ve teknelci yapıyı koruma yönünde hâlâ ciddi baskılar var. Birkaç yıl önce Ankara’da yapılan bir uluslararası iktisat kongresinde bilim adamlarımız ciddi ciddi bebek endüstriler argümanının Türkiye için hâlâ geçerli olduğunu savunuyorlardı. Oysa Russell Roberts, serbest dış ticaret kuramının öncülerinden İngiliz İktisatçı David Ricardo’nun ruhunu konuşarak korumacılık ve serbest ticaret arasındaki tercihi nefis bir kurguyla tartıştığı *Tercih* adlı kitabında ithalatı kısıtlamanın, nasıl tersinden ihracat endüstrilerini de baltalamak anlamına geldiğini anlatmaktadır (Roberts, 1994).

Bir ekonominin sağlıklı işleyebilmesi için reel kesim ile finans kesiminin birbiriyle uyumlu çalışması gerekir, bu iki sektör arasındaki iletişimi, irtibatı sağlaması gereken sektör ise bankacılık sektörüdür. Bu çerçevede bankacılık sektörünün aslî fonksiyonu nedir? Tasarruf sahibi ile iş dünyası arasında aracılık etmek, tasarrufların üretim ve ticaret sektörüne aktarılmasını sağlamak. Oysa bizde olan nedir? Hazineye yüksek faizle borç vermek. Neden? Hiç bir riski yok, getirisi yüksek de ondan. Bir yanda geri dönüp dönmeyeceğinden emin olmadığımız, sanayi veya ticaret sektörüne kredi vermek, diğer yanda devlet garantili, yüksek getirili, sıfır riskli Hazine bonusu. Siz olsanız paranızı nereye yatırırsınız? Bu arada başka şeyler de oluyor. Sözümona özelleştirilen bankalar yeni sahipleri tarafında ahabap-çavuş ilişkisi içinde bankanın kaynaklarını kendi holdinglerine dahil şirketleri finanse etmek için kullanıyorlar. Para toplamak için ölçsüz faiz oranları öneriyorlar. Sonra da iflas ettim deyip bütün yükü Hazineye yüklüyorlar.

Devlet en başta “vatandaş, ben kimsenin mevduatına kefil değilim, herkes hesabını kitabını iyi yapsın, bankasını dikkatli seçsin, hiç bir bankayı kurtarmakla yükümlü değilim”

demiyor. Ahlâkî tehlike (moral hazard) burada başlıyor. Mevduatının %100 devlet güvencesinde olduğunu bilen vatandaş sağlam bankaya değil, en yüksek faizi veren bankaya gidiyor. İflâs etse bile yükü devlete yükleyebileceğini bilen bankacı zayıf sermaye yapısına, gücüne vs. bakmadan altından kalkamayacağı, hesapsız, kitapsız işlere kalkışıyor. Müfettiş raporlarına rağmen kamu otoriteleri bir yıldan fazla bir süre müdahale etmeyip son ana kadar bekliyorlar. Sonunda birbiri ardına bankalar batıyor. Bankaların batması bankacılık kesimine olan güveni zedelediği için vatandaş bu kez sağlam bankadaki parasını da çekip yastık altına taşımaya başlıyor. Böylece kendi kendini gerçekleştiren kehanet (self-fulfilling prophecy) süreci işlemeye başlıyor ve finans sektöründe kriz derinleşiyor. Bir de kamu bankalarının görev zararlarına değinelim.

Esnafı dinliyorsunuz; Halk Bankası ve Esnaf Kefalet Kooperatifleri aracılığıyla ucuz kredi istiyor. Geçmiş yıllardan birikmiş borçlarının silinmesini, faiz borçlarının affedilmesini istiyor. Çiftçiyi dinliyorsunuz; Ziraat Bankası kanalıyla ürettiği ürüne dünya fiyatlarından yüksek destekleme fiyatları istiyor, ürününün pazarlanma şansı olup olmadığına bakmaksızın ne üretmişse devletçe satın alınmasını bekliyor. İhtiyaç fazlası tütün stokları, fındık stokları, şeker pancarı stokları biriktikçe birikiyor; alım maliyetlerinin üstüne bir de stok maliyetleri biniyor. Sanayiciyi dinliyorsunuz; o da devletten destek, muafiyet, istisna ve teşvik kredisi bekliyor. İhracatçıyı dinliyorsunuz; o da Eximbank kredisi, ihracat teşvik primi vs. bekliyor. Geçtiğimiz günlerde basına yansıyan ve Sayıştay raporuna dayandırılan bilgiler devlet desteğinin nasıl katlanarak kamu bankalarının altından kalkılmaz görev zararlarına dönüştüğünü göstermesi bakımından son derece öğretici. Habere göre 1993 yılında Ziraat Bankası kütlü pamuk destekleme alımı için 350 milyon dolar borçlanmış. Para zamanında ödenmediği için sözkonusu borç birikerek 2000 yılında 7,5 milyar dolara ulaşıyor. Eğer acilen kapatılmazsa aynı borcun katlanarak 2002 yılında 55 milyar dolara ulaşacağı, dolayısıyla 1993’teki 1 doların maliyetinin 10 yıl içinde katlanarak 158 dolara ulaşacağı hesaplanıyor.

Böylesi bir borç sarmalına dünyanın hiç bir kamu maliyesi dayanamaz. Sonuçta kamu maliyesi çöküyor; borç-faiz-enflasyon-devalüasyon kıskacından kurtulmak mümkün olmuyor. Yaklaşan krizi görmezden gelmekte, alınması gereken önlemleri almamakta ve erteleyerek işin içinden sıyrılabileceğimizi ummaktayız. Nihayet finans kesimindeki gerginlik birikiyor; câri açık sürdürülebilir sınırın çok üstüne çıkıyor; uluslararası piyasalarda kredi notumuz düşüyor; ödenmesi gereken borçlar kapıya dayanıyor; kriz artık patlamak için bir kıvılcım bekliyor. Siyasetin tepesindeki bir tartışmanın kamuoyuna duyurulması bu kıvılcımı ateşliyor ve Türkiye tarihinin en ağır krizine sürükleniyor. Dolar 1.000.200 TL'ye, gecelik faizler %7.500 gibi dünya tarihinin henüz kaydetmediği düzeylere yükseliyor. Bir yıldan fazla bir süredir sürdürülmeye çalışılan istikrar programı da böylece tarihe gömülüyor. Her şey sil baştan. Yaptığımız hataların sorumluluğunu kabul etmek gibi bir huyumuz olmadığı için de etrafta suçlu aramaya başlıyoruz; bulmakta da 'güçlük çekmiyoruz. Dünya Bankası, IMF, Kemal Derviş. Kötü niyetli yabancılar Telekomu ve öteki kamu kuruluşlarını kelepir fiyatına almak istiyorlar; Meclisten milletin menfaatlerine aykırı yasalar çıkarmak istiyorlar, içişlerimize karışmak istiyorlar vs. vs.

Sormak gerekmez mi, kamu ihalelerinin şeffaf hale getirilmesinin neresi kötü? Kamunun sırtındaki kamburların kaldırılmasının, denk bütçe ilkesi hedeflemenin, görev zararlarını ortadan kaldıracı, kilit sektörlerde üretilen mal veya hizmetin dünyanın en pahalı fiyatlarından satılmasına imkân veren tekelleşmenin kaldırılmasının neresi kötü? Esasen son tahlilde kamu açıklarının azaltılmasına, kamu maliyesine ve finans sektörüne disiplin getirilmesine yönelik son düzenlemeler zaten daha önceden yapılması gerekip de yapılmamış olan düzenlemelerdir. Bıçak kemiğe dayanıncaya kadar beklenmiş, küçültülmesi gereken devlet küçültülmemiş, para yutan kara delikler kapatılmamış, finansal ve ekonomik serbestleşme adına başıboşluğun, disiplinsizliğin, kapkaççılığın yerleşmesine göz yumulmuştur. Gerekli değişikliklerin kendi inisiyatiflerimiz yerine

dünyanın zorlamasıyla yapılmak zorunda kalınması üzücüdür. Ancak verimliliğin artırılması, rekabet ortamının yaratılması, yolsuzlukları, rüşvet ve soygunculuğu önleyici düzenlemelerin yapılmasını savsaklamanın, geciktirmenin, bekletmenin anlamı yoktur; zira geciktirmekle sorunlar ortadan kalkmamakta, bir süre sonra daha ağır bir kriz olarak yeniden kapımızı çalmaktadır.

IV. Bitirirken Son Birkaç Söz

Elbette son yapılan programın kusursuz olduğu, hiç bir eksiğinin bulunmadığı söylenebilir. Ancak özü itibariyle yapılan düzenlemeler doğru yönde atılmış adımlardır. Doğaldır ki, en önemli sorun, yapılan programın uygulanabilmesi, verilen sözlerin tutulması, başarılı bir uygulamanın olmazsa olmaz koşulu olan halkın güven ve desteğinin alınabilmesidir. Mevcut kadrolarla yürütülememesi durumunda siyasî partiler ve seçim yasaları başta olmak üzere Türkiye'nin önünü açacak yeni düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Bunun yapılmasının yüksek faturasını yine bu millet ödemek durumunda kalacaktır. Bu nokta bizi bütün bu anlatılanlar içinde en önemli husus olan ekonomik ve siyasî istikrar konusuna getirmektedir.

Yatırım yapabilmek, üretim kapasitesini artırabilmek, mevcut kapasiteden en optimal biçimde yararlanabilmek, yabancı sermaye çekebilmek, yastık altındaki kaynakları ekonomiye kazandırabilmek ekonomik istikrarı gerektirir. Siyasî istikrarın olmadığı yerde ise ekonomik istikrar olmaz. Atanmışların seçilmişlerle, siyasîlerin bürokratlarla, partilerin ve koalisyon ortaklarının birbiriyle kavgalı olduğu, milletvekillerini millettan ziyade parti genel başkanlarının seçtiği, alternatif programların ortaya konmasına izin vermeyen, yabancı sermayeye kuşkuyla bakan ve onun istediği hukukî güvenceyi sağlamayan bir siyasî ortamda ekonomik istikrarın sağlanması da zordur. Yaşanan bunca deneyimden sonra Türkiye'nin artık çoğulcu demokrasi, siyasî özgürlükler, hukukun üstünlüğü, buyurgan devlet, devlet desteği ve korumacılığa dayalı kalkınma konularında sürdürüldüğü geleneksel yaklaşımları köklü biçimde sorgulaması zamanı gelmiştir. Dünyadaki gelişmelere sırt dönmenin maliyeti gerçekten ağırdır.

Kaynaklar

Akat, A. S. (1999), "Yüksek Enflasyonun Ekonomi Politikası," *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 1999, Sayı 27: 186-198.

Güneş, M. (1996), Türkiye İmalat Sanayinin Yüzde 50'si Tekel, Teksir.

Krueger A.O. (1974), "The Political Economy of Rent-Seeking Society," *American Economic Review*, Vol.64, No.3 (June 1974): 291-303.

Roberts, R. (1994), *The Choice: A Fable of Free Trade and Protectionism*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, NJ.

Tekeli, I., S. Ilkin ve Y. Kepenek (1982), *Türkiye'de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma*, Ankara.

Uygur, E. (2001), *Krizden Krize Türkiye*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, No: 2001/1.

Yayla, A. (2001), *Devletçi Zihniyet ve Piyasa Ekonomisi*, Liberte Yayınları.

Yeldan, E. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları.

Yeldan, E., A. Köse, M. Güneş (1997), "Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993," *Ekonomik Yaklaşım*, Sonbahar 97, Cilt 8, Sayı, 26: 33-47.

